

УДК 94 (540) « 1904/2004 »

Ричкаль Т.В.

САТЪЯГРАХА М. К. ГАНДІ ТА ЇЇ «ПОМАРАНЧЕВИЙ ВАРІАНТ» В УКРАЇНІ У 2004 РОЦІ

Феномен Ганді з його філософією ненасилля заслуговує на те, щоб проаналізувати його детально. Прем'єр-міністр Індії Індіра Ганді, зауважила, що належно оцінити цю особистість й те, що він зробив не тільки для Індії, а й усього людства, люди спроможуться лиш на відстані часу [5, 209]. Саме зараз проявляється той факт, що Ганді зробив те, чого до нього не вдалося нікому, – він досяг політичного результату духовним шляхом.

Джерельну базу даної статті складають, насамперед, праці самого М. Ганді [3; 4], статті і промови І. Ганді, послідовниці М. Ганді і прем'єр-міністра Індії [5]. Вивчення джерел дозволяє розкрити ряд проблемних питань, ідеології і застосування на практиці сатьяграхи. Політичні сили України в нових історичних умовах використали індійський досвід, про що свідчать матеріали засобів масової інформації, в яких висвітлювався перебіг подій, а також свідчення учасників «помаранчевої революції» [1; 6; 2; 9; 7; 10].

Авторка даної статті на основі статей і матеріалів засобів масової інформації зробила спробу побачити спільні риси сатьяграхи М. К. Ганді і сучасних методів політичної боротьби на прикладі «помаранчевої» революції.

Гандистська філософія ненасилля свого часу викликала дуже багато критики, суперечок і несприйняття у інших частинах світу, а особливо у Радянському Союзі, де на неї одразу наклеїли ярлик «пасивної», «дрібнобуржуазної», «регілійної».

Філософія ненасилля М. К. Ганді, котра була покладена в основу визвольного руху народу Індії за незалежність, пасивною не була. В основі такого ставлення до світу де, перш за все, домінувала ідея збереження його гармонії, ненанесення шкоди жодній живій істоті та прагнення істини, лежала велика духовна праця. Її фундаментом було глибоке вивчення культурного, філософського й релігійного світового здобутку.

Ще у молоді роки на М. Ганді великий вплив справили слова з «Рамаяни», древньоіндійської епічної поеми: «Істина лежить в основі всіх

найвищих якостей і добродетей». А головний принцип релігії джайнів – ахімса – ненанесення шкоди живому – став фундаментом його власної філософії. Ахімса – це ненасильство, відсутність гніву та ненависті. «Дослівно кажучи, ахімса означає «невбивство». Але для мене це – цілий космос значень... Насправді це означає: не ображай нікого, не допускай до себе жодної жорстокої думки, навіть якщо вона стосується людини, яку вважаєш своїм ворогом. У того, хто дотримується цього вчення, не буває ворогів» [3, 66]. За М.К. Ганді, тільки базуючись на ахімсі, можна досягти перемоги в політичній боротьбі. Інакше перемога з часом неминуче перетвориться на поразку.

Уперше М. Ганді замислився над суттю Істини після прочитання «Рамаїни». Після ж прочитання **Бга-авад-іти** він зрозумів, що для досягнення цієї Істини необхідна наполеглива безкорислива дія. Саме ця книга стала для нього духовною основою життя. «Чим більше я вивчаю Гіту, тим більше впевнююся в її унікальності. Для мене це духовний словник. В моменти сумнівів, коли я не знаю, так чи інак маю чинити, я звертаюся до неї, і вона жодного разу мене не розчарувала» [4, 89]. Ганді вивчав цей епос все життя і дійшов висновку, що саме у ньому закладені основи ненасильства. Він вважав, що все його життя перевернули дві пов'язані між собою події: прийняття обітниць самообмеження (брахмачарья) і розробка специфічної форми руху громадського спротиву (сатьяграха). Останню він активно застосовував практично, як основний засіб боротьби проти колоніального насилля [8, 65].

Ідея ненасилля як філософія, етика, політика і організований рух, зародилась у релігіях Давнього Сходу і стала складовою частиною різних релігійних течій. Китайський мислитель VI–V ст. до н.е., засновник даосизму Лао Цзи твердив, що головним принципом життя, котре є дуже важким, повинно стати ненасилля. Зусилля суспільства, породжені цивілізацією, ведуть до протиріччя людини і світу, до дисгармонії.

Сатьяграха – техніка і мистецтво політичної боротьби, заснованої на певній філософії. Вона в чомусь нагадує такий вигляд східних єдиноборств, як айкідо: метою є не поразка противника, а досягнення єдності, гармонії з ним. Проте проводиться сатьяграха у сфері політики. Особливість цієї боротьби полягає в тому, що вона ведеться без вживання насильства.

Коли Мохандас Ганді вперше почав застосовувати нову форму політичної боротьби, засновану на побудованій їм філософській системі, він спробував якось її позначити, виділити. Спочатку він користувався

виразом «пасивний опір» (passive resistance), проте незабаром вирішив, що ця назва не дуже вдала. Ганді хотів підкреслити, що його рух по своєму задуму виключає насильство над ким би то не було.

Перебравши десятки варіантів назв і не в силах на чомусь зупинитися, Ганді оголосив у своїй газеті «Indian Opinion» («Індійська думка»), що видавалася в Південній Африці, конкурс на краще найменування. Його родич Маганлал Ганді, з'єднавши два слова: «сад» (істина) – «аграха» (твердість), запропонував термін «садаграха» (sadagraha), який сам лексично відкоректував: «сатьяграха» (satyagraha)» [4, 286]. Так у 1908 році з'явився ще один неологізм, якому призначено було стати міжнародним. Сатьяграха, таким чином, – це твердість у пошуку та досягненні Істини. Служіння істині – життєвий ідеал М. Ганді. Згодом по аналогії з сатьяграхою виник інший термін, що означає щось протилежне: дура-граха, або завзятість у помилці, у брехні, «зла сила». Прибічник дураграхи прагне лише до своєї егоїстичної вигоди (будь то егоїзм особи, клану або нації). «Ахімса для мене не просто теорія. Це істина, заснована на величезному досвіді», – писав М. К. Ганді [5, 66]. Будучи внутрішньо переконаним у необхідності масової боротьби за незалежність Індії і очоливши цю боротьбу, Ганді у той же час постійно підкреслював, що «своєю силою маси зобов'язані виключно ахімсі, якою б недосконалою і недостатньою не була її практика» [4, 567].

Перша сатьяграха почалася в Південній Африці у 1907 р. на знак протесту проти расистського закону уряду Трансваалю, що вводив для індійців спеціальні перепустки, для одержання яких поліція вимагала реєстрації та відбитку пальців. Домогтися скасування закону М. К. Ганді не вдалося. Але непокоря закону про реєстрацію привернула до положення індійців увагу світової громадськості, перш за все в Індії і Англії. Друга сатьяграха проходила в 1913 р. Розмах руху змусив південноафриканську владу піти на переговори з М. К. Ганді і прийняти «Закон про полегшення становища індійців». Сатьяграха у Південній Африці принесла свої перші плоди. У 1915 р. М. Ганді повернувся на батьківщину. Понад 20 років тому з Індії в Дурбан поїхав маловідомий гуджаратський адвокат, у 1915 р. до Індії повернувся Махатма («Велика душа»).

«Під його впливом заляканий і слабкий народ перетворився в націю, яка безстрашно заявила про свої права на свободу. Він дав народу нову зброю, яка в кінцевому рахунку позбавило його від колоніального панування. Цією зброєю була сатьяграха – громадянська непокоря і

ненасильне неспівробітництво» [5, 302]. Мільйони індійців називали його Батьком нації, тому що його нестандартна постать несла у собі безмежність великого духу. Він розробив унікальні по своїй дієвості засоби боротьби проти колоніального насильства – практичні засоби громадського спротиву на духовному ґрунті.

М. Ганді своїм прикладом вчив, що, служачи Істині, людина, у першу чергу, має змінити свою психологію раба на психологію вільної людини. Адже гнітити можна тільки тих, хто дозволяє себе гнітити. І тут на перший план має вийти виховання в собі безстрашності, яка, в розумінні М. К. Ганді, була поняттям духовним. Адже йти шляхом ненасилля може тільки людина безстрашна, бо вона протиставляє грубій фізичній силі силу свого духу.

«Ненасилля, яке я проповідую, – це активнее ненасилля сильних» [3, 65], – пояснював свою позицію духовний лідер. Він вважав ненасилля не тільки умовою боротьби, а й найкращою основою організації громади людей. Адже тільки на здоровому гуманістичному ґрунті може зрости справді здорове життєздатне суспільство.

Іноді сатьяграху розуміють як «неспівробітництво». Але це вузьке розуміння, хоча вона дійсно закликала до припинення будь-якої ділової активності. Це був явний бойкот діючого колоніального режиму: відмова від престижних посад, високих нагород і звань, від участі у офіційних прийомах і церемоніях; це був бойкот виборів до законодавчих органів, англійських шкіл і коледжів, колоніальних товарів, а також відмова від сплати податків.

Сам М. К. Ганді вважав сатьяграху поняттям набагато ширшим, ніж неспівробітництво, але вбачав останнє найбільш ефективним методом «формування громадської думки», дисциплінарним засобом, і жертвою, і вимогою поваги до думки як окремої особистості, так і громадських об'єднань в цілому.

Не дивлячись на розходження у часі, авторка вбачає певний зв'язок подій, які відбулись в Індії під час здобуття незалежності, і в Україні в 2004 році, під час т.зв. «помаранчевої революції». Якщо розглядати передумови виникнення «помаранчевої революції», то важливу роль відіграли події, які відбулись на Сумщині. Першим поштовхом до організованого спротиву став Указ Президента України Л. Кучми від 20 квітня 2004 р. про створення Сумського національного університету. По всій країні реформування вищої освіти здійснювалося поетапно, розроблялися й аналізувалися фахівцями спеціальні програми, а сумські

університети вирішили об'єднати за два місяці без будь-якої підготовки. Виникла підозра, що робиться це з метою насильницького залучення студентів і викладачів до підтримки провладного кандидата під час виборів Президента України. Підозра зміцнилася після затвердження на посаду ректора новоутвореного університету народного депутата О. Царенка, який, ще будучи ректором аграрного університету, нажив недоброї слави серед сумського студентства [2, А1].

12 травня 2004 р. у сквері ім. Тараса Шевченка в Сумах відбувся перший мітинг протесту студентів під гаслами «Ні – СНУ». «Ректор – не Царенко!» та ін. Вимоги студентської молоді підтримали батьки, а також представники професорсько-викладацького складу ВНЗ міста на чолі з професором СумДУ, доктором економічних наук Л. Мельником.

На День Конституції України біля пам'ятника Т. Шевченку студенти встановили наметове містечко. Очолили протестні дії активісти студентського руху О. Веснич, І. Меркун, В. Чепік та інші. Підтримувало студентів не тільки чимало викладачів та науковців, а й мешканців міста. Розгрому наметового містечка міліцією, яка не раз намагалася його вчинити, не допустила найактивніша частина громадян [2, А10].

Репресивні заходи з боку влади не зламали волі студентів і до перемоги, і вони вирішили йти пішки до Києва, щоб розпочати Всеукраїнську акцію студентської непокори [1, А7]. Акцію протесту підтримало студентство не лише України, а і закордону. У студентській колоні з'явилися представники Спілки української молоді на чолі з О. Медуницею, замайоріли прапори молодіжної організації «Пора».

Влада застосувала методи силового тиску, залучивши такі «виправдані» засоби, як виключення з університету непокірних студентів, їх побиття та арешти.

Під час пішої ходи на Київ силами «Беркута» похід намагалися зупинити, а кількох учасників заарештували.

Акції громадянської непокори студентів та мешканців міста збіглися з початком виборчої президентської кампанії. Зрозумівши, що ситуація не сприяє популярності влади, Президент Л. Кучма відмінив свій Указ про створення СНУ.

Загальний суспільно-політичний протестний настрій, розпочатий на Сумщині, поширився в країні і збігся з підтримкою кандидата у президенти від опозиції В. Ющенка.

«Помаранчева революція» (Майдан) – кампанія загальнонаціональних протестів, мітингів, пікетів, страйків і інших акцій громадянської непокори в Україні, яка була організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року. Існує багато думок стосовно такого явища, як «майдан» – революція чи політтехнологія?

Політичні революції можуть бути насильницькими і мирними. Не кожна з «буржуазних» революцій у Європі відбувалася за сценарієм Французької революції. Але навіть Французька революція породила не тільки Якобінство: якраз «романтики» залишили нам ту Декларацію прав людини і громадянина, яка й сьогодні залишається актуальною. Про можливість мирних посткомуністичних революцій свідчать «оксамитові» революції в Центральній Європі (наприклад у Чехії в 1989 р.) чи революція в Грузії. Якщо масові протести зорієнтовані на мирну перспективу, то вірогідність переростання їх у насильницькі залежить від того, наскільки диктаторський чи авторитарний режим заради збереження своєї влади готовий іти на насильство чи провокації. Мирний характер масових протестів – важлива ознака української «помаранчевої революції» [7, 2].

Багато людей зауважують про особливий її настрій: вона не тільки мирна, а й радісна. А тому моральну характеристику «помаранчевої революції» ми б сформулювали так: утвердження особистої та національної гідності. Оскільки кожен учасник зібрань на майдані Незалежності – і в інших містах України – почував себе особистістю, то ці зібрання не виявляли ознак нетерпимості та фанатизму юрби. Не можна не приділити уваги свідченням очевидців: «помаранчева революція» однозначно повинна розглядатися як гордість, хоча б з тієї причини, що цей вияв народного гніву не відбувався з погромами крамниць чи іншої власності, підпалами авто, масовими бійками чи найжахливіше – з людськими жертвами. Мені пощастило брати участь в цій акції три дні, такого братерства, єдності думок, відчуття, що твоя допомога потрібна країні, я ніколи не переживав. Інша справа, що наша, так звана, політична еліта виявилась неспроможна повести народ з тієї причини, що вони не доросли до справжніх державних мужів. Моя думка – ще не настав час дати справедливую оцінку цій події» [10, 8].

Але якщо революція (франц. Revolution – переворот, розгортання) це – докорінна якісна зміна, різкий якісний перехід від одного якісного

стану до іншого [11, 573], то майдан був не чим іншим, як сатьяграхою, засобом політичної боротьби для досягнення певної мети.

Сам М. К. Ганді ставився до сатьяграхи не лише як до інструменту вирішення конфліктів. Для нього вона була, швидше, стилем життя, способом відношення до світу, мистецтвом спілкування, дорогою до Бога. Він бував невдоволений, коли сатьяграху розцінювали лише як техніку політичної боротьби.

М. Ганді завжди підкреслював, що ненасильство не має нічого спільного зі слабкістю і боягузством. Ненасильство – не тільки позиція сильних, а й сама по собі дуже сильна позиція. Ще в Південній Африці один з чиновників зізнався Ганді: «Я інколи хочу, щоб ви вдалися до насильства. Тоді нам відразу ж стало б зрозуміло, як вчинити з вами».

Без М. Ганді та його політично-етичного вчення наш світ був би іншим. Без нього не було б ані афро-американського лідера Мартіна Лютера Кінга, ані радянського дисидентського руху, ані польської «Солідарності», ані чеської «оксамитової» революції кінця 80-х рр. ХХ ст., ні, зрештою, української «помаранчевої революції». Принаймні в такому вигляді, як усе це відбулося, хоча вона й не стала переломом в нашій історії, але ініціативи, подібні до «помаранчевої революції» вже самі по собі є ознакою формування громадянського суспільства, і позитивно впливають на ситуацію в державі, проте перспективи «зміни влади знизу» сьогодні набагато менші, аніж уявляють її ініціатори, — заявив провідний експерт політико-правових програм Центру Разумкова Олександр Литвиненко під час круглого столу, приуроченого до п'ятої річниці Майдану [13]. Але В. Ющенко не став тим «Батьком нації», духовним лідером, яким в свій час був М. Ганді для Індії.

Зауважемо, що вчення М. К. Ганді не втратило своєї життєздатності й сьогодні. Воно є прикладом цілеспрямованого досягнення громадянської мети високодуховним шляхом.

Джерела та література

1. Веснич А. Игра в выганылки. Исключенная из СНУ Оксана Быченко-восстановлена / А. Веснич // Панорама. – 2004. – 13–20 октября. – С. А7.
2. Власова И. Битва за СумГУ / И. Власова // Панорама. – 2004. – 30 июня – 7 июля. – С. А10.
3. Ганди М. К. Моя вера в ненасилие / М. К. Ганди // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 65–66
4. Ганди М. К. Моя жизнь / М. К. Ганди – М. : Восточная литература, 1969. – 578 с.
5. Ганди И. Статьи, речи, интервью / Пер: с английского Н.В. Алипова, Г.А. Прибегина / Ганди И. – М. : Наука, 1975. – 100 с.

6. Дедулин Г. Три Сумські вузи об'єднуються / Г. Дедулин // Сумщина. – 2004. – 23 квітня. – С. 1.
7. Дуда А. Де ви бачили революцію без жертв? / А. Дуда // Дзеркало тижня. – 2005. – 15 січня. – С. 2–3.
8. Кашин В. Эксперименты М. К. Ганди – брахмачария / В. Кашин // Азия и Африка сегодня. – 1998. – № 9. – С. 65–67.
9. Ли Н. А студенты – против! / Н. Ли // Ваш шанс. – 2004. – 24 марта. – С. 12А.
10. Силенок Ю. Так! Це було. 17 днів, які змінили Україну / Ю. Силенок // Дзеркало тижня. – 2005. – 15 січня. – С. 5.
11. Словник іншомовних слів [За ред. Мельничука О. С.]. – К. : Київська книжкова фабрика, 1974. – 774 с.
12. Чувпило О. О. Перша та друга конгресистські кампанії громадянської непокори в Індії (1930–1934 рр.) / О. О. Чувпило // Східний світ. – 2007. – № 2. – С. 153–165.
13. http://razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1835.

Ричкаль Т.В. Сатьяграха М. К. Ганді і її «помаранчевий варіант» в Україні в 2004 році.

У статті аналізується і виявляються особливості реалізації сатьяграхарахи М. К. Ганді в Україні в 2004 році, в ході акції громадянської непокори студентів в Сумах і «помаранчевої» революції.

Ключові слова: сатьяграха, ахімса, «помаранчева» революція.

Ричкаль Т.В. Сатьяграха М. К. Ганди и ее «оранжевый вариант» в Украине в 2004 году.

В статье анализируется и проявляются особенности реализации сатьяграхарахи М. К. Ганди в Украине в 2004 году, в ходе акции гражданского неповиновения студентов в Сумах и «оранжевой» революции.

Ключевые слова: сатьяграха, ахимса, «оранжевая» революция.

Rychkal T.V. Satyagraha M. K. Gandhi and her «orange variant» in Ukraine in 2004.

This article analyses and detects some peculiarities of realization satyagraharahy in Ukraine in 2004, during this action of civil disobedience of students in Sumy and «Orange» revolution.

Key words: satyagraha, ahimsa, «orange» revolution.

УДК 63.4 (4 Укр.) «1658/1659»

Силенок Н.М.

ХАРАКТЕРИСТИКА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК КОНОТОПСЬКОЇ БИТВИ

Минуло вже 350 років з часу завершення Конотопської битви, однієї з найгучніших битв у процесі російсько-української війни, проте і зараз науковий інтерес до цієї події тільки посилюється. Ця тема є досить актуальною, адже у нових сучасних дослідженнях та за допомогою сучасних технічних засобів з'явилась можливість отримати більш чіткі